

УДК 81-12:81'373.45

В. В. Романстарший викладач кафедри германської та слов'янської філології
Донбаського державного педагогічного університету**КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ПРОЦЕСУ АДАПТАЦІЇ
ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У МОВІ-РЕЦИПІЄНТІ КРІЗЬ
ПРИЗМУ НАУКОВИХ ТЕОРІЙ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.**

Статтю присвячено висвітленню сутності культурологічного аспекту адаптації лексичних запозичень у лінгвістичних студіях кінця ХІХ – початку ХХІ ст. З'ясовано, що іншомовні слова, які з'являються в мові-реципієнті, та нові значення слів мають різну мотивацію (соціальну, традиційно-побутову, емоційно-психологічну), що у свою чергу допомагає носіям мови адекватно та глибоко сприймати навколишній світ, точніше передавати свої думки. Набути ці знання й навички неможливо без урахування всіх змін, які відбуваються в мові в процесі її розвитку, насамперед змін у словниковому складі мови.

Ключові слова: культурологічний аспект, процес адаптації, лексичні запозичення, мова-реципієнт, лінгвістичний аспект.

Постановка проблеми. Питання оновлення та збагачення лексичного складу мови численними іншомовними запозиченнями досліджується в багатьох студіях, присвячених змінам у мові. Наукова література містить низку неоднозначних оцінок дослідників щодо лексичних запозичень: з одного боку, науковці зазначають беззаперечне збагачення тієї чи іншої мови, відображення за допомогою асимільованих лексичних запозичень світових здобутків і досягнень у науковій, економічній, суспільно-політичній та інших сферах, а з іншого – говорять про надмірне використання запозичених слів та засмічення мови іншомовними лексемами (що вживаються за наявності питомих лексичних відповідників). Проблеми взаємодії мови й культури, процеси збагачення словникового складу мови шляхом запозичень з інших мов є актуальними впродовж усього періоду існування мовознавства як науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У сучасній лінгвістиці намітився напрям вивчення мовних явищ на основі антропоцентричної парадигми зв'язку зі свідомістю людини. Основні твердження під час вивчення вищезгаданої теорії були висунуті й удосконалені в працях Н.П. Матвєєвої. Дослідник з опертям на принципи Є.Д. Хірша пропонує поняття «культурна грамотність», яке передбачає накопичення фонду знань – адекватне розуміння лексичних одиниць, що містять культурологічну інформацію, відому всьому людству, та лексики, яка позна-

чає елементи національної культури, традицій свого народу [1; 2; 3]. Н.А. Іванова зазначає, що антропоцентричний аспект у лінгвістиці відіграє важливу роль під час вивчення картини світу.

Специфіка буття людини, її взаємини з навколишнім середовищем, умови існування – усе це позначається на системі назв, які представляють різноманітність відносин [4, с. 8–9]. Водночас подальше опрацювання теми, поява нових матеріалів викликає необхідність нового звернення до проблеми, оскільки поява нового слова – безперервний процес, що вимагає постійної уваги та вивчення. Нові слова, які постійно з'являються, потребують різнобічного опису. Проте спеціальних праць лінгвістичного характеру, у яких було б докладно проаналізовано й систематизовано основні мовні та позамовні чинники виникнення лексичних запозичень у мові-реципієнті кінця ХІХ – початку ХХІ ст., у мовознавстві немає, чим зумовлюється актуальність обраної теми.

Метою статті є розкриття поглядів європейських (у тому числі українських і російських) мовознавців кінця ХІХ ст. – початку ХХІ ст. стосовно сутності культурологічного аспекту лексичних запозичень із зосередженням уваги на теоретичних проблемах адаптації лексичних запозичень. Питання теорії запозичень залишається суперечливим, а тому це позначається на вирішенні конкретних практичних завдань. Поставлена в дослідженні мета вирішується за допомогою актуалістичного методу, який

є загальнонауковим методом теоретичного рівня наукового пізнання [5, с. 6].

Виклад основного матеріалу. Мова є вказівкою на розуміння культури, а лексика – надзвичайно чутливим показником культури народу. Мова – складне, багатоаспектне соціальне явище, яке у своїй сукупності не лише є засобом спілкування та способом передачі інформації, а й представляє історію нації, її особливості, традиції, менталітет, психологію та культуру народу. Як і культура, мова має свою форму та зміст, проте змістом мови є зовсім не ті ідеї й погляди, які за її допомогою дістають можливість матеріального втілення та можуть бути предметом обміну між людьми. Мова є особливим та універсальним засобом вираження будь-яких результатів мислення, а також відображенням усіх національних особливостей носіїв мови. Отже, мова є одним із засобів, за допомогою яких може бути виражена культура, а також засобом акумуляції знань культури [6, с. 20–28; 7].

В.В. Жайворонок характеризує мову як вагомую частку національної культури. Посилаючись на Е. Сепіра, учений визнає, що мова є вказівкою на розуміння культури, а лексика – надзвичайно чутливим показником культури народу. Тим самим мова так чи інакше відбиває культурні, народно-психологічні та міфологічні уявлення й переживання, тобто менталітет носіїв мови. Усе це включає насамперед співвідношення мови та культури через взаємодію власне інтра- й екстралінгвальних чинників. Насамперед це стосується теорії номінації корпусу окремих шарів лексики, зокрема іншомовних слів [8, с. 49].

Мова перебуває в стані безперервного розвитку всіх її складових частин. У мові будь-яка група лексики несе певну культурологічну інформацію. На культурну конотацію семантичного засвоєння іншомовного слова вказував М.Г. Комлев [9].

Лексична система будь-якої національної мови є найбільш гнучкою та динамічною порівняно з іншими системами, які виділяються в мові. Так, В. фон Гумбольдт зазначав, що словниковий склад не можна розглядати в жодному разі як готову, застиглу масу. Не кажучи вже про постійний процес утворення нових слів і словоформ, словниковий запас до того часу, доки мова живе в мовленні народу, є продуктом словотворчого потенціалу, який розвивається та знову відтворюється [10, с. 110–112]. Це пов'язано з необхідністю якомога точніше

відбити мінливу картину світу й у такий спосіб сприяти більшій ефективності процесу спілкування між людьми. Ю.О. Жлуктенко зазначає: «Лексика ніколи не може у своєму наявному складі вичерпно відбити всю безмежність людського досвіду й навколишнього світу, тому більшість лексико-семантичних рядів і мікросистем кожної мови перебувають у «відкритому» стані, тобто в постійній схильності до інновацій» [11, с. 126].

На думку С.В. Семчинського, лексичні запозичення є результатом «зовнішньої» історії мови, тобто результатом особливих умов, які здійснюють певний вплив незалежно від мови. До таких умов належать історичні й політичні зв'язки, культурні впливи та певною мірою географічне розташування народу, який характеризується своєю культурою [12, с. 33]. Отже, лексичні запозичення допомагають нам уявити ті зв'язки, які існували між цим народом та іншими народами. Вагому роль під час взаємодії мов відіграє також загальний рівень матеріальної культури народів – носіїв цих мов [12, с. 53].

Лексика реагує на всі культурні зміни, оскільки її функція – номінація явищ і предметів певної культури. Зазначене твердження панувало наприкінці XIX – на початку XX ст. як результат двомовності, що виникає внаслідок контактування мов, не зв'язаних географічно, і властива, як правило, не цілим народам, а певним групам, окремим його представникам: державним і політичним діячам, письменникам, публіцистам. Володіючи одночасно двома мовами, вони переносять окремі елементи чужої культури в рідну мову та внаслідок свого впливу на колектив сприяють поширенню й засвоєнню цих елементів широким загалом [13, с. 7; 14, с. 61]. На «культурне запозичення» вказували також С.К. Буліч, Л. Блумфільд, В.О. Богородицький. Воно зумовлене насамперед запозиченням нових предметів чи ідей [15, с. 2; 16, с. 489; 17, с. 322–354]. Л. Блумфільд так розумів запозичення понять культури [16].

О.Г. Муромцева, постулюючи питання адаптації лексичних запозичень, визнає, що саме географічна двомовність охоплює ширші маси населення та зумовлює більш активний процес взаємодії цих мов у галузі культури, оскільки саме вони залишають чи не найглибший слід у мовах, що контактують [14, с. 60–61].

Деякі лінгвісти (наприклад, А.О. Брагіна, Н.А. Іванова) висловили думку про те, що

часто рушійною силою входження й повного осмислення лексичних запозичень є культурна перевага, тобто рівень цивілізаційного та інтелектуального розвитку народу, культурологічний обмін досвідом із представниками різних країн [18, с. 18; 4, с. 16]. Н.А. Іванова визнає, що оскільки запозичення є назвами певного явища мовної картини світу, то вони посідають певне місце в ній; вони не лише визначають їх місце в системі мови, а й слугують засобом зв'язку з мовною картиною світу мови-реципієнта. Мовна картина світу являє собою сукупність компонентів, у яких розміщено інформацію про національно-культурні особливості певного народу [4, с. 16].

Аспект мовної культури вважається одним із головних чинників повного засвоєння лексичних запозичень, що сприяє накопиченню й розширенню фонду знань носія мови. Лексичні запозичення в мові – один із важливих чинників її розвитку.

У зв'язку з тим, що запозичення є однією з можливих відповідей на потреби номінації, які виникають унаслідок мовних контактів і розширення під впливом інших мовних соціумів, вони є певною економією мовних зусиль, оскільки для заповнення номінативних лакун, що виникли в певній мові, використовуються готові одиниці чужої мови. Запозичення набувають національного визнання, мають найміцніші ознаки, завдяки яким і функціонують у мові як одиниці, що несуть цінну культурологічну інформацію та виконують важливу виховну функцію [7, с. 70–75]. Рівень теоретичного опрацювання цієї проблематики бере витоки з праць Л. Блумфільда [16], О.О. Потєбні [19]. Звертаючи увагу на процес запозичення, О.О. Потєбня зазначав: «Запозичувати – означає брати для того, щоб можна було внести в скарбницю людської культури більше, ніж отримуєш» [19, с. 68]. Такий підхід до питання запозичення дає змогу виявити закономірності, яким підпорядковується розвиток словникового складу мови, пояснити явища, що в ньому відбуваються, виявити їх причини, визначити зв'язок між історією окремих слів, історією мови та історією народу.

О.А. Стишов, посилаючись на студії В.В. Жайворонка, зазначає, що механізм мовної номінації як постійний інтралінгвальний процес реагує на нові (матеріальні чи ідеальні) реалії дійсності. Його дія спрямована на інтенсивне поповнення найбільш відкритої й динамічної лексичної підсистеми мови як сукупнос-

ті самодостатніх лінгвальних засобів відбиття навколишнього світу [20, с. 24–25].

Характерно, що процес виникнення нових номінацій відзначається закономірною двоступеневістю – суб'єктивізацією нового найменування в мовній свідомості колективу та згодом їх об'єктивізацією в словнику (галузевому чи загальномовному). Як наслідок, те, що фіксує мовна свідомість, фіксується водночас мовною пам'яттю, стаючи згодом мовною традицією. Тим самим збагачується зміст мови, тобто її лексичний склад, і вдосконалюється форма мови, або системність лексики. Національна лінгвальна система приймає дедалі нові лексичні одиниці, які займають чітко визначені для них місця в мовній структурі [20, с. 24–25].

На великий культурний вплив запозичень вказував М.П. Кочерган. Учений досліджував лексичні запозичення до лексичного складу української мови з декількох сфер:

– ремісництва: *штаба* – *смуга металу Stab*; *клеїстер* – *клей Kleister*;

– будівництва: *ганок* – *Gang*; *льоx* – *Loch*;

– сільського господарства: *габлі (вила)* – *Gabel*;

– одягу, взуття, аксесуарів: *камізька (верхній чоловічий одяг без рукавів)* – *Kamizol (камзол)*;

– кулінарії: *книдлі (глушки з тертої картоплі та пшеничної муки, начинені сливами й политі маслом або олією)* – *Knödel (кльоцка, фрикаделька)*;

– флори й фауни: *мореля (крупна черешня)* – *Amarelle (сорт садової вишні)*;

– торгівлі, грошей: *тандита (місце торгівлі речами, що були в користуванні)* – *Tand (мішура, дрібничка)*;

– характеристики людей за спорідненістю, внутрішніми якостями: *швагер (чоловік сестри)* – *Schwager*;

– суспільно-політичних понять: *солтис (сільський староста)* – *Schulthesis (урядник, староста) тощо* [21, с. 25–30].

Учений розглядав переважно лексичні одиниці німецького походження, яких немає в українській літературній мові або які мають специфічну семантику порівняно з літературною мовою.

С.В. Семчинський зазначав, що вивчення процесу адаптації дає величезний матеріал для історії й культури мови, проте водночас запозичення є надійним матеріалом для вивчення історії народу – носія цієї мови. Наприклад,

слова *оксамит, гаспид, високосний, гарний, грамота, демон, дяк, ікона, магніт* тощо походять із грецької мови та свідчать про зв'язки з греками. Слова *малювати, нирка, пава, рада, скарб, цуг, шанувати* тощо були запозичені українською мовою з германських мов. Запозичені слова допомагають уявити ті зв'язки, які існували між цим народом та іншими народами [12, с. 33–34].

Отже, екстралінгвальна сфера дійсності (фізіологічна, психологічна, соціально-історична, культурна, естетична) є одним зі стимулів мовної еволюції. Це імпульси, які йдуть із середовища навколо мови та пов'язані насамперед з особливостями історичного розвитку суспільства, переселенням і міграціями, об'єднанням та розпадом мовних колективів, прогресом культури й техніки тощо [22, с. 220]. Тому необхідність у запозиченні нових слів тісно пов'язана з виникненням предметів і явищ сфери матеріальної культури. Є.В. Розен пропонує для таких слів ввести термін «матеріальні запозичення» [23]. О.А. Стишов визнає, що в такі періоди мовна система опиняється перед необхідністю розв'язання адаптаційних завдань за короткий часовий проміжок, у результаті чого в конфлікт вступають два важливі чинники, які забезпечують призначення конкретної лінгвальної системи, – необхідність пристосування всіх її параметрів до функціонування в умовах, що різко змінилися, та прагнення до самозбереження [20, с. 18]. У національній специфіці найменувань відображаються не тільки особливості природних умов життя, культури та своєрідність національного характеру носіїв мови. Посилаючись на міркування А. Вежбицької, О.А. Стишов додає, що не лише думки можуть бути сформовані певною мовою, а й почуття по-різному репрезентуються мовною свідомістю. Інакше кажучи, є поняття, фундаментальні для людей одного світу, та такі, що відсутні в іншому [20, с. 24].

Сучасна мовна практика свідчить про активізацію механізму номінації насамперед у межах спеціальних мікросистем. Н.А. Іванова зазначає, що мова-реципієнт може запозичувати не просто окремі лексеми, а цілі лексико-семантичні групи слів залежно від здатності різних фрагментів мовної картини світу переймати іншомовну лексику [4, с. 8–9]. Це стосується різногалузевих систем, наприклад суспільно-політичної, соціально-економічної, спортивної терміносис-

тем, обчислювальної техніки та інформатики, медицини, екології тощо [20, с. 24–25].

Висновки і пропозиції. Таким чином, суспільство кінця XIX – початку XXI ст. характеризується помітними соціальними, економічними й культурними змінами. Це не могло не позначитися на мовних процесах, оскільки загальновідомо, що еволюційні зміни неминуче відбиваються в мові саме в період глобальних перетворень, у результаті чого в словнику з'являється значна кількість нових слів. Вплив чужомовної культури, зокрема лінгвістичної, відчуває будь-яка мова; вона стає активним реципієнтом нових лексичних одиниць (що відбивають поняття іншомовної культури), а процес запозичення має масовий характер.

Перспективи подальших досліджень полягають у більш детальному вивченні положень лінгвістів стосовно досліджуваної проблеми, зокрема, аналізі причин входження й адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті. Необхідність вивчення запозичених слів зумовлена рівнем і частотою мовних контактів, збільшенням міжмовного обміну та зростанням освіченості суспільства.

Список використаної літератури:

1. Hirsch Jr.E.D. Cultural Literacy (What every American Needs to Know). Boston: Houghton Mifflin Company, 1989. 251 p.
2. Матвєєва Н.П. «Культурна грамотність» як аспект викладання мови її носіям. Теоретические и прикладные проблемы русской филологии. Славянск, 2002. Вып. X. Ч. 1. С. 72–76.
3. Матвєєва Н.П. Лексико-семантичні труднощі писемного тексту та їх лексикографічна інтерпретація: дис. ... докт. філол. наук: 10.02.15; Ін-т укр. мови НАН України. К., 1997. 398 с.
4. Іванова Н.А. Структурно-семантична адаптація і переосмислення англіцизмів та їх відбиття у російськомовних виданнях України: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02; Дніпропетровський нац. ун-т ім. О. Гончара. Дніпропетровськ, 2009. 24 с.
5. Глуценко В.А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в історії мовознавства. Московська лінгвістична школа: навч. посібник для студентів філол. спеціальностей пед. ін-тів і університетів. Донецьк, 1996. 137 с.
6. Русанівський В.М. Мова і культура. К.: Наукова думка, 1986. 183 с.
7. Роман В.В. Національно-культурна специфіка адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті (кінець XX ст. – початок XXI ст.). Science and Education a New Dimension. Philology. Budapest, 2014. Vol. II(7). Issue 34. P. 70–75.

8. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: деякі аспекти досліджень. Мовознавство. 2001. № 5. С. 48–63.
9. Комлев Н.Г. О культурном компоненте лексического значения. Вестник Московского университета. 1966. № 5. С. 43–50.
10. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / пер. с нем. Г.В. Рамишвили. М.: Прогресс, 2000. 400 с.
11. Жлуктенко Ю.О. Мовні контакти: проблеми інтерлінгвістики: монографія. К.: Вид-во Київського ун-ту, 1966. 135 с.
12. Семчинський С.В. Шляхи збагачення лексики: матеріали до лекцій з курсу загального мовознавства. Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1963. 62 с.
13. Очерки по исторической лексикологии русского языка XVIII века. Языковые контакты и заимствования: монография / Е.Э. Биржакова, Л.А. Войнова, Л.Л. Кутина; отв. ред. Ю.С. Сорокин. Л.: Наука; Ленинградское отделение, 1972. 431 с.
14. Муромцева О.Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX ст.: монографія. Х.: Вища школа, 1985. 152 с.
15. Булич С.К. Заимствованные слова и их значение для развития языка. Русский филологический вестник. Варшава, 1886. Т. XV. С. 344–361.
16. Блумфильд Л. Язык: монография / пер. Е.С. Кубрякова; ред. М.М. Гухман. М.: Прогресс, 1968. 608 с.
17. Богородицкий В.А. Общий курс русской грамматики: из университетских чтений. 5-е изд., перераб. М.; Л.: Соцэкгиз, 1935. 356 с.
18. Брагина А.А. Лексика и культура страны: изучение лексики в лингвострановедческом аспекте. М.: Русский язык, 1986. 152 с.
19. Потебня А.А. Мысль и язык. К.: СИНТО, 1993. 192 с.
20. Стишов О.А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації): монографія. К.: Центр КНЛУ, 2003. 388 с.
21. Кочерган М.П. Загальне мовознавство. К.: ВЦ «Академія», 2010. 264 с.
22. Серебренников Б.А. Общее языкознание: монография. М.: Наука, 1970. 602 с.
23. Розен Е.В. Новые слова и устойчивые словосочетания в немецком языке. М.: Просвещение, 1991. 189 с.

Роман В. В. Культурологический аспект процесса адаптации лексических заимствований в языке-реципиенте сквозь призму научных теорий в конце XIX – начале XXI в.

Статья посвящена определению значения культурологического аспекта адаптации лексических заимствований в лингвистических студиях конца XIX – начала XXI в. Выяснено, что иностранные слова, которые появляются в языке-реципиенте, и новые значения имеют разную мотивацию (социальную, традиционно-бытовую, эмоционально-психологическую), что в свою очередь помогает носителям языка адекватно и глубоко воспринимать окружающий мир, точнее передавать свои мысли. Приобрести эти знания и навыки невозможно, не учитывая все изменения, которые происходят в языке в процессе его развития, прежде всего изменения в словарном составе языка.

Ключевые слова: культурологический аспект, процесс адаптации, лексические заимствования, язык-реципиент, лингвоисториографический аспект.

Roman V. Cultural aspect of adaptation process of lexical borrowings in the language-recipient in the light of scientific theories at the end of the 19th – the beginning of the 21st centuries

The article is aimed at defining the essence of cultural aspect of lexical borrowings adaptation in the linguistic works at the end of the 19th – the beginning of the 21st centuries. It has been pointed out that both foreign words which appear in the language-recipient and new shades of meaning can have social, everyday, emotional and psychological motivations that in their turn allow native speakers to percept the surrounding world much deeper and convey their thoughts. It is impossible to acquire this knowledge without considering all changes taking place in the language in the process of its development, first of all, the changes in the vocabulary.

Key words: cultural aspect, process of adaptation, lexical borrowings, language-recipient, linguistic historiographic aspect.